

NATAMAM AİLƏLƏRDƏ TƏRBİYƏ ALMIŞ UŞAQLARIN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Alvina Babayeva

Gəncə Dövlət Universiteti Psixologiya kafedrası

E-mail: babayeva.1955@inbox.ru

Açar sözlər: *natamam ailə, şəxsiyyət, qarşılıqlı münasibət, deyimlərimiz, psixoloji köklər, bütöv ailə, zorakılıq, psixoloji problem, qorxu nevrozu, ailə münaqişələri, tərbiyə*

Ключевые слова: *неполноценная семья, личность, взаимные отношения, пословицы, психологические корни, насилие, психологические проблемы, невроз страха, семейные конфликты, воспитание*

Key words: *incomplete family, personality, mutual relation, sayings, psychological roots, whole family, violence, psychological problem, fear neurosis, family conflicts, upbringing*

Uşağın göz açdığı ocaq – ailə institutu olur və ailənin nə dərəcədə sağlam olması gələcəkdə sağlam şəxsiyyətin formalaşması deməkdir. V.A.Suxomlinski qeyd edirdi ki, “Uşaqların əsas tərbiyə məktəbi ər və arvad, ata və ana arasındakı qarşılıqlı münasibətdir”. Odur ki, ailədə tərəflərin əsas başlıca rolu birbirini qavramaq və anlamaqdır. Azərbaycan ailəsində həm ata, həm də ana uşaqlar üçün yaşayır. Deyimlərimizdəki “Dörd göz uşaq üçündür”, “Anasız uşaq evdə xar olar, atasız uşaq çöldə” bu kimi kəlmələrin psixoloji kökləri aydındır.

Cəmiyyətin kiçik sosial qrupu olan ailə bir çox vacib funksiyaları yerinə

yetirir. Ailənin yerinə yetirdiyi funksiyalar daxildir: reproduktiv, tərbiyəedici, kommunikativ, ekonomik, istirahət vaxtının birgə keçirilməsi və s. Bu funksiyalar arasında əlaqə çox güclüdür. Ailədə həm böyüklər, həm də kiçiklər tərbiyə olunur. Ailənin tərbiyələndirici funksiyası iki aspektdə bölünür:

1-ci – uşaq şəxsiyyətinin normal formalaşmasını, maraq və qabiliyyətlərinin inkişafını, yaşlı nəsil tərəfindən (ana, ata, nənə, baba və s.) sosial təcürbənin verilməsi, onlarda dünyagörüşünün formalaşması, əməyə xüsusi münasibətin yaradılması, kollektiv hissənin onlara aşılması və s. təmin etməkdən ibarətdir.

2-ci aspekt isə hər bir ailə üzvünə təsir edən sistematik tərbiyələndirmə üsuludur. Burada bir ailə üzvü digər ailə üzvünə təsir edərək onu tərbiyələndirir. Hər bir uşağın həyatında ailə mühüm rol oynayır. Ailənin bir üzvü olaraq uşaq valideynləri ilə münasibətə girir, onlar da öz növbəsində uşağa müxtəlif cür (həm pozitiv, həm də neqativ) təsir edə bilər. Bu iki halın da nəticəsində uşaq ya həyatsevər, ünsiyyətçi, xoşbəxt və ya əksinə narahat, kobud, ikiüzlü, yalançı və s. kimi böyüyə bilir. Valideyin münasibətləri uşağa olan müxtəlif hisslər, davranış stereotipləri, uşağı başa düşmə və anlama münasibətlərin cəmidir. Uşaqla pozitiv münasibətlərin yaradılması üçün valideynlər uşağın tərbiyəsi və onunla yaxşı münasibətlərin yaradılması ilə bağlı müəyyən informasiyaya, biliyə malik olmalıdırlar. Yəni ailə tərbiyəsi məqsədyönlü bir proses olmalıdır. Ailənin quruluşundan asılı olmayaraq ailə tərbiyəsinin əsasını uşaqda şəxsiyyətin və əxlaqi dəyərlərin inkişafı durmalıdır. (1)

Ailədə kişi ilə qadın arasında bütövlüyün olması mütləq vacibdir. Əgər münasibətdə tamlıq, bir-birinə hörmət, qarşılıqlı sevgi, dayaq, anlama eyni zamanda da dostluq varsa, o ailə artıq “bütöv ailə” hesab olunur.

Ailə ər-arvadlıq – valideynlik – qohumluq əlaqələri ilə bağlanmış və bununla əhali artımını və ailə ənənə-

lərini, vacibliyini, həmcinin uşaqların sosiallaşdırılmasını və ailə üzvlərinin mövcudluğunu təmin edən, vahid ümumailə fəaliyyətinə əsaslanan insan toplumudur.

Ailə uşaq üçün çox əhəmiyyətli rol oynayan bir strukturdur. Məşhur psixiater E.A.Licko ailənin ətraflı analizini belə vermişdir: 1. Struktur tərkibi: tam ailə (həm ana, həm də ata var); Nətamam ailə (ya ata, ya da anadan ibarət ailə); Deformasiya olunmuş ailə (ögey ana və ya atanın olması);

2. Funksional xüsusiyyətləri: Ailədə tam harmoniya şəraiti, və ya əksinə – disharmoniya. Ailədə disharmoniya müxtəlif cür ola bilər. Disharmoniyanın yaranmasına aşağıdakı misal gətirmək olar:

- Ailədə ata və ana arasında partnyorluq yoxdur (valideynlərdən biri dominant, digəri isə anadan asılı olan);

-Destruktiv ailə (ailə üzvləri arasında demək olar ki, münasibət yoxdur, həyatı çətinliklərin həll edilməsində bir-birinə dayaq və ailə üzvləri arasında emosional bağlantı yoxdur);

- Dağılan ailə ailədə dominant mövqedə dayananın digər ailə üzvlərini bir növ istismar etməsi, münasibətlərin dağılması, ailədə mənfi psixoloji iqlimin olması və sonra boşanma ilə nəticələnmə ehtimalı);

Ailə çox mürəkkəb struktura malik, müxtəlif qarşılıqlı münasibətlər – valideyn – övladlar, valideyn – valideyn,

valideyn və onların valideynləri, böyük və kiçik uşaqlar arasında münasibətlərdən təşkil olunur. Egoizm insanların vaxtı ilə ailədə uşaqların tərbiyəsində yol verilən qüsurlardır. Ailədə övlada qarşı hədsiz sevgi olanda bu uşaqlarda egoizm, şöhrətpərəslik kimi müsbət olmayan keyfiyyətlərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Əksinə olduqda isə uşaqlarda patoloji, inamsızlıq, həyəcanlılıq, natamamlıq hissi yarana bilər. Psixoloqlar qeyd edirlər ki, əqər uşaqlar bir necə ay sevgidən məhrum edilsə onların bütün sonrakı həyatında iz qoyacaq fəsadlar yarana bilər. Şəxsiyyətdə əxlaqi və emosional sahənin yaradılması məhz elə ailə tərbiyəsinin əsasını təşkil edir. Sevgisiz böyüyən uşaq hər iki valideynləri olduğu təqdirdə də yetim sayılır. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, valideynlər arasındakı münasibətlər də uşağın inkişafında öz təsirini göstərir. İ.Koçetkovun fikrincə valideynlər arasında olan sevgi uşağın tərbiyəsinə təsir edən ən əsas faktor ola bilər. Ana və ata bir – birini sevdikdə onların sevgisinin uşaqda bir növ özünə pay götürür. Onsuz isə uşağın bütün həyatı qaranlıq qərq olur və heç bir pedaqoji tədbirlər ailənin bu sevgisini əvəz edə bilməz. (2)

Ailənin formalaşması bir sıra mərhələdən keçir:

1 – nigahın bağlanması – ailənin yaranması;

2 – uşaq doğumunun başlanması – ilk uşağın doğulması;

3 – uşaq doğumunun sona çatması – sonuncu uşağın doğulması;

4 – ailənin mövcudluğunun sona çatması – ərin və ya arvadın vəfat etməsi.

Hər bir mərhələdə ailə ancaq özünə xas olan sosial və iqtisadi xüsusiyyətlərə malik olur. Bu mərhələlərdən biri pozularsa ailədə problem yaranır. Müasir dövrdə geniş yayılmış problemlərdən biri ailə daxilində olan konfliktlərdir. Konflikt latın sözü olub, mənası “mübahisə” deməkdir. Yəni insanların fikirlərinin, maraqlarının, dünyagörüşünün bir-birindən fərqli olmasıdır. Ailə münaqişələri ən çox yayılmış formadır. Mütəxəssislərin rəyinə görə ailələrin 80–85%-ində münaqişələr, 15–20 %-ində isə müxtəlif səbəblərdən hərc-mərclik baş verir. Ailədə daxili münasibətlərin səbəbləri ən çox işsizlik, maddiyyatın zəif olması, qadın ilə kişi arasında mövcud olan problemlərdir. (2)

Ailədə baş verən zorakılıq müasir dövrdə geniş yayılmış psixoloji problemdir. Ailədə baş verən zorakılığın səbəbləri ailənin natamam olması, qadın ilə kişi arasında olan problemlər, valideynlərin psixoloji cəhətdən sağlam olmamasını göstərmək olar. Kişinin qadına qarşı göstərdiyi fiziki zorakılıq həm qadına, həm də ən çox uşağa təsir edərək, birbaşa psixikada

iz salır, nəticədə psixoloji problemlərə yol açır. Əgər buna baxmayaraq sonralar ailədə hər şey düzəlsə, münaqişələr də qaydasına düşür. Amma uşaqda ciddi problemlər yaranır. Ümumiyyətlə insan psixikası elə bir məkandır ki, bizi idarə edir. Bu zaman uşaqlarda fobiyalar, nevrozlar, aqressiya yaranır. İnsana kənardan təsir edən hər şey psixikada cəmləşir və bunun nəticəsində problemlər yaranır, yəni uşaqda qorxu hissi baş qaldırır. Qorxu bilavasitə beyinə təsir edərək qorxu nevrozuna, panikalara, hallunasiyalara, autizm, daun sindromuna, uşağın ünsiyyətdə olma problemlərə səbəb ola bilər. Ailədə belə situasiyaların qarşısının alınması üçün valideynlər hər situasiyada özlərini ələ almaq, daxili iradə yaxud situasiyada özlərini hər şeyin yaxşı olacağına ümid etməsi çox vacibdir.(4)

Natamam ailə tam olmayan bir valideynli ailə olub, son illərdə sayı artmaqdadır. Belə ailə boşanma nəticəsində yaranır. Boşanma səbəblərinin nə olmasından asılı olmayaraq boşanmadan bütün ailə üzvləri əziyyət çəkir. Məsələn: boşanmadan sonra valideynlərin bir-biri ilə normal münasibət saxlamadıqda vəziyyət daha da pisləşir, bu da öz növbəsində uşağın normal inkişafına mane olur. Əksər vaxtlar ana boşanmadan sonra nəinki atanın övladının həyatında müəyyən yer

tutmasına, hətta onunla görüşməyi belə qadağan edir. Valideynlərindən biri ilə görüşə bilməmək hissi, uşaqda dərin psixoloji travmalar yaradır. Uşağın psixikasına daha ağır travmanı boşanmadan sonra valideynlərin bir-birinə olan pis münasibətlərini heç gizlətməyə çalışmamaları, bundan başqa uşağı aralarında yaşanan mənfi münasibətlərin seyricisinə çevrilməsi faktikidir. Bu cür şəraitdə böyüyən uşağın xarakterində illər keçsə belə düzəlməyən mənfi hallar özünü təzahür etdirməyə başlayır. Ailənin dağılması onun əvvəlki strukturunun dəyişməsinə səbəb olur. Bu da uşağın tərbiyəsində öz mənfi rolunu oynayır.(5)

Boşanmaya doğru gedən evliliklərdə valideynlərin çoxu öz rahatlığını düşünür, uşaqlarını düşünmür. Ana və atası ayrılan uşaqların böyük bir zədə ilə qarşı – qarşıya qaldıqları və həyatlarının bundan sonrakı əhəmiyyətli bir qismini əlavə çətinliklərlə yaşayacaqları bir gerçəkdir.

Edilən araşdırmalar uşaqların xüsusilə boşanmadan dərhal sonrakı zaman bundan çox ağır şəkildə təsirləndiyini bildirmişlər. İllər sonra yaşadıkları bu zədənin təsirini tamamilə üzərlərindən atıb karyer etməyi bacaran uşaqlar tapıldığı kimi, həyatlarının geri qalan hissəsində həmişə bu əzikliyi birlikdə daşıyanlar da olmuşdur. Bu çətinlikləri aşaraq normal həyata keçid etməyi bacaranlarda diqqət çəkən bir

nöqtə isə bunların ümumiyyətlə həyacanlarına nəzarət etməyi və buna oxşar hadisələrlə qarşılaşdıqda özlərini başqa insanların yerinə qoymağı olduqca yaxşı bacaran şəxsiyyət strukturlarıdır.

Bəzi uşaqların boşanma əvvəli dövrdən başlayaraq, boşanma müddəti və sonrasındakı qısa və uzun vədədə bir çox mənfi vəziyyətlə üz-üzə qala bildiklərini göstərməkdədi, sonrakı ilk günlərdə deyil daha sonrakı dövrlərdə ortaya çıxır. Uşaqların geriye dönüb baxdıqlarında mənfi olaraq xatırladıqları, ana – ata arasında xəbər daşıyıcısı olmaq, ana və atalarının bir-birlərini günahlandırmalarını dinləmək, qarşı cinsdən biriylə səmimiyyəti irəli sürməklə necə təbii davranma biləcəklərini bilməmək, iqtisadi problemlər, ata və ya ana qohumlarla bağların qıpması kimi vəziyyətdədir.(6)

Uşağın yaşı çox əhəmiyyətli bir faktordur. Ana-ata ayrılığı – kiçik yaşlarda olan uşaq, bu hadisəyə ilk anda çox böyük reaksiya versədə, bu vəziyyəti daha asan qəbul edir. Məktəbəqədər və kiçik məktəbli dövrdə uşaqlarla sədaqət problemləri və ana-atanı yenidən bir araya gətirmə səyləri müşahidə edilir. Lakin yeniyetmə yaşlı uşaqlar öz ictimai həyatlarını qurmağa çalışarkən güvəndikləri bir damın olması, onların qadın – kişi əlaqələri mövzusunda tərəddüd etmələrinə yol açma bilər. Uşağın cinsiyyəti

boşanmaya göstərdiyi reaksiyada çox müəyyən bir rol oynamasa da, uşağın boşanma sonrası birlikdə yaşamağa davam edəcəyi valideynlərlə quracağı əlaqə üzərində təsirli ola bilər. Qız uşaqlar, analarıyla ümumiyyətlə yoldaş kimi olarkən, oğlanlar analarının yanında özlərini evin kişisi kimi hiss edirlər. Ana-atasının yanında başqa kişi və ya qadın gördükdə uşaqı qırıla bilər və öz qadınlıq və kişilik mövqeyilə əladədar narahatlığa sürüyür. Bu səbəbdən də heç bir zaman tərki edilməmək üçün ilk tapdığı adama nə bahasına olursa olsun həddindən artıq bağlana bilər, ya da kimsəyə çox bağlanmamaq üçün dayanmadan yoldaş dəyişdirə bilər. Ana və atası ayrılmış olan uşaqlar yaşadlarına görə daha tez yetkinləşirlər, həyatın çətinlikləri qarşısında daha rahat praktik qərar çıxara bilirlər. (7)

Ədəbiyyat:

1. Abbasova Q.Y. Elmin və təhsilin sosiologiyası. Bakı, 2002
2. Mehdiyev R. Azərbaycan: tarixi müstəqillik fəlsəfəsi. Bakı, 2001
3. Ümumi sosiologiya, Professor Z.T.Qalenkovanın red. ilə tərcüməsi fəlsəfə e.d. prof.Rüstəmov İ.B. Bakı, 2007
4. Şəfiyev Ü. Konfliktologiya: siyasi-sosioloji təhsil. Bakı. 2002
5. Bayramov Ə.S. Gənclərin özünütərbiyəsi haqqında. Bakı. 1961.

6. Əliyev R.İ. Tərbiyyə psixologiyası. Bakı. 2006

7. Həmzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiya. BAKI. 2000.

***Психологические особенности
детей получившие воспитание
в неполноценной семье***

Абстракт

Здоровое формирование личности ребенка зависит от здорового семейного очага, которая является для него семейным институтом. В.А.Сухомлинский отмечал: «Основа школы воспитание детей – это межличностные отношения между мужем и женой, отцом и матерью. Основная роль семьи это обоюдное взаимоотношение сторон. В Азербайджанской семье и отец, и мать живут ради детей. Формирование семьи проходит ряд этапов. При нарушении одного из этих этапов появляется проблема в семье, которая отражается в дальнейшем воспитании личности ребенка.

Семья является малой социальной группой общества решающие некоторые функции. К ним относятся такие функции как репродуктивные, воспитательные, коммуникативные, совместное проведение свободного времени и другие. Эти функции связаны друг с другом.

В настоящее время самой распространенной психологической проблемой является насилие в семье. Насилие в семье и есть причина неполноценной семьи - это проблемы между женщиной и мужчиной, отношения психологически нездоровых родителей влияют на детей, оставляя след в психике ребенка, в результате появляется психологическая проблема.

***Psychological Features of Children
who grew up in the defective family***

Abstract

Healthy formation of a child's personality depends on a healthy family center, which is a family institution for him. V.A.Sukhomlinsky noted: "The basis of the school is the upbringing of children – this is interpersonal relations between husband and wife, father and mother. The main role of the family is a mutual relationship of the parties. In an Azerbaijani family, both father and mother live for the sake of the children. Forming a family goes through a series of stages. If one of these stages is violated, a problem appears in the family, which is reflected in the further upbringing of the child's personality.

The family is a small social group of society with some functions. These include such functions as reproductive, educational, communication, joint spending of free time and others. These functions are related to each other.

Currently, the most common psychological problem is domestic violence. Domestic violence is the cause of a defective family – these are problems between a woman and a man, the relationship between psychologically unhealthy parents affects children, leaving a trace in the child's psyche, and as a result a psychological problem appears.

Məqalə GDU-nun Psixologiya kafedrasının iclasında müzakirə edilərək çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №02)

Rəyçi H.Ə.Əlizadə, pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Məqalə redaksiyaya 07 aprel 2018-ci ildə daxil olmuşdur